Gimbernat 2004, 42, (189-207)

LA CIRURGIA A CATALUNYA I A ESPANYA ENTRE 1900 I 1939. INFLUÈNCIES MÚTUES

Víctor J. Marí i Balcells

Introducció

En aquesta comunicació intentarem descriure la situació de la Cirurgia a Catalunya en el període que s'indica i també a la resta d'Espanya, procurant detectar els contactes entre les Escoles en els diversos nivells. En principi, hom diria que aquestes relacions foren gairebé nul·les. Esperem demostrar que això no és del tot cert.

Com en qualsevol història, un canvi de segle no sembla una fita gaire de fiar; si més no, no tant com el final d'una guerra civil. Si bé les dates d'activitats oficials, com ara les de congressos o publicacions poden encabir-s'hi bé, les vides i les activitats dels autors solen estendre's a més d'un període.

Podem admetre dues fases en aquest interval de temps, com proposa Pi-Figueras[1]: la primera, entre 1900 i 1920 és qualificada de "període de consolidació" (aquest autor posa com inici de la cirurgia catalana moderna l'any 1875), i la segona, entre 1920 i 1939, de "període d'especialització". De fet, les primeres mostres d'especialitats "quirúrgiques "es donaren abans de 1920, però romangueren en el sac de la Cirurgia General fins a molt de temps després .

No farem seguiment dels especialistes "purs", és a dir, dels que exerciren la seva especialitat sense retornar a la pràctica quirúrgica diríem indiscriminada. Recordem que les càtedres d'especialitats quirúrgiques que es crearen per R.O. l'agost del 1915 foren la d'Oftalmologia, la de Dermatologia i la de Ginecologia i Obstetrícia.[2]

[1] Pi-Figueras, J.-"La Cirurgía moderna a Catalunya: de Cardenal al 1936"-. I Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana. Llibre d'Actes, vol. II, p.193-212- Edit. Scientia, Barcelona 1971.

[2] Balcells Gorina, A.-"Especialización e integración en Medicina" Discurso de ingreso en la RAMB - Barcelona, 1974.

Per a la càtedra d'Oftalmologia es nomenà catedràtic el Dr. Josep Antoni Barraquer i Roviralta, que ja tenia aleshores més de seixanta anys i gaudia de gran prestigi: per la seva formació al costat de grans especialistes estrangers, per la reconeguda habilitat tècnica i la projecció social a través del seu pas per diferents dispensaris que havia dirigit, per no esmentar a més la seva activitat acadèmica prèvia. Sembla que la proposta de la Facultat afavoria més aviat el Dr. Manuel Menacho i Peyron, però la decisió final de Madrid la frustrà.[3]

Fins llavors la Dermatologia es considerava inclosa en el marc de la Cirurgia, perquè, ocupant-se d'una "patologia externa", s'oposava en certa manera a la "Medicina interna". A la Facultat de medicina de Barcelona, la càtedra de "Patologia i Clínica Quirúrgica" (que dirigia amb anterioritat Gil Saltor) es dividí aleshores en dues "branques": la de Cirurgia, que obtingué Ramon Torres Casanovas, i l'esmentada de Dermatologia, que s'adjudicà a Jaume Peyrí.

L'Obstetrícia i la Ginecologia no seran objecte de la nostra atenció, perquè en aquest període a Barcelona ja era una especialitat ben separada de la Cirurgia, tot i que el seu catedràtic, el Dr. Fargas, era un excel·lent cirurgià general. El Dr. Sebastià Recasens, format a Barcelona i deixeble predilecte de Cardenal, guanyà per altra part la càtedra vacant a Madrid i pogué així representar un nexe cultural entre les dues Escoles.

Tampoc no ens referirem a l'Oto-rino-laringologia, el primer catedràtic de la qual fou el Dr. Francesc de Sojo, que, per cert, com a cirurgià, també deixeble de Cardenal, havia estat el primer a Espanya a realitzar una gastroenterostomia, l'any 1892.

La Urologia era explicada pels catedràtics de patologia quirúrgica o d'anatomia fins el curs 1908-1909, quan el Claustre va nomenar el Dr. Sacanella com a primer titular independent de l'assignatura d'Urologia. No obstant això, quan es cobrí en el seu moment la plaça vacant d'anatomia pel Dr. Serés, que també practicava la Urologia, Sacanella no va poder fer valer els seus drets adquirits, però no consolidats a Madrid.

Antecedents històrics

Catalunya a mitjan segle XVIII era una avançada en el camp de la cirurgia espanyola, que començà amb Pere Virgili, creador dels Reials Col·legis de Cirurgia (el de Cadis per a l'Armada i el de Barcelona per a l'Exèrcit), i fou seguida per l'obra d'Antoni de Gimbernat que fundà el de Madrid. El personal docent fou extret sobretot de reconeguts professors de Barcelona; Virgili en el moment d'escollir-los no dubtava de triar un familiar[4]. Els deixebles d'aquests, en bona proporció també catalans, nodriren més tard els quadres docents de la resta de Col·legis. Aquest relatiu avantatge es veuria molt reduït i, fins i tot, invertit amb l'ordenació universitària de mitjan segle XIX (1843), organitzada entorn de les càtedres antigues i de creació recent.

[3] Corbella i Corbella, J.- "Història de la Facultat de Medicina de Barcelona, 1843-1985" Fundació Uriach 1838. Barcelona, 1996.

[4] Ferrer, Diego.- "Biografia de Pedro Virgili". Ed. patrocinada per l'Excmo. Col. Of. de Médicos de Barcelona. 1963.

Espanya començava el segle XX derrotada per les guerres colonials, decebuda i escurada. Catalunya, encara que malmesa, l'iniciava, per l'impuls de la Renaixença, amb més esperança de progrés i amb més ambició. Pel que fa a la Universitat i a la ciència, en general, la infradotació era exasperant[5]. Tampoc no eren ideals llavors les circumstàncies socials, bèl·liques i polítiques, com ara la Setmana tràgica, la guerra del Marroc i altres malsons com fou l'abolició de la Mancomunitat, que amb pocs mitjans havia aconseguit esplèndids resultats en cultura, assistència social, higiene ambiental, etc.; desaparegué fulminada per la Dictadura.

Davant d'això, és d'admirar la qualitat humana i científica dels metges d'aquell temps. Ens referim en especial als cirurgians de l'Escola catalana, és a dir, als formats aquí, inclosos els nascuts fora, com els valencians Salvador Cardenal, Àlvar Esquerdo i Manuel Corachan.

Prenem nota que aleshores hi havia, cap al 1915, a Espanya, les Facultats de Medicina que en podriem dir "clàsiques", corresponents a les universitats de les més importants ciutats, o sia: Madrid, Barcelona, València, Saragossa, Sevilla (més una Facultat de Medicina a Cadis), Granada, Salamanca, Valladolid i Santiago de Compostel·la. (En 1992, Duran Sacristan comptabilitzava un total de 36 Universitats)[6].

En un altre ordre de coses, és de notar que amb el temps s'han reconegut com especialitats quirúrgiques i, en ocasions, com assignatures independents, matèries que ocupaven simplement alguns capítols de la Patologia Quirúrgica; en 1955 es reconeixien les següents especialitats ("Ley sobre Enseñanza, título y ejercicio de las Especialidades Médicas"): Cirugía del aparato digestivo, Cirugía cardiovascular, Cirugía pulmonar, Cirugía reparadora, Neurocirugía, Traumatología (+ Ortopedia). De fet, en la època que estudiem, ja hi havia cirurgians ardits que les cultivaven de manera preferent (rarament exclusiva), creant, fins i tot, societats que els agrupaven, en una determinada regió o a nivell de l'Estat.

Relacions professionals entre cirurgians catalans i de la resta d'Espanya

Per desenvolupar amb cert ordre el tema proposat, considerarem les possibilitats teòriques de contacte entre els cirurgians catalans i els d'altres parts d'Espanya, en especial de Madrid. Així, examinarem successivament:

1. Canvis de districte universitari d'un catedràtic de Barcelona amb un altre d'Espanya i viceversa (de l'assignatura del mateix nom o no).
2. El fet que un cirurgià format a Catalunya se'n va a una altra part d'Espanya o de l'estranger i viceversa.
3. Els llibres de text recomanats a diverses càtedres de cirurgia.
4. Revistes quirúrgiques de gran difusió, editades en Espanya o a l'estranger, referides al període estudiat.

[5] Vázquez-Quevedo, Fco.-"Tres catedráticos montañeses en la Facultad de Medicina de Barcelona". I Congrés Int. Hist. Med. Cat. 1970 (IV): 248-251.

[6] Duran-Sacristan.- "Evolución de la enseñanza de la Cirugía en el pregraduado". Cirugía Española. Vol. 52, nº 5, nov. 1992 (núm. especial): 350-355.

5. Tesis de cirurgians catalans presentades a la Universitat Central per obtenir el títol de doctor.
6. Assistència a congressos de Cirurgia, a qualsevol ciutat d'Espanya o de l'estranger.
7. Institucions catalanes o espanyoles promotores d'estudis bàsics d'interès quirúrgic (Cirurgia experimental).
8. Trobades de cirurgians catalans i espanyols en circumstàncies especials.

Canvis de districte universitari

Dr. Sebastià Recasens. Havia nascut el 1863 a Barcelona. Deixeble de Salvador Cardenal a l'Hospital del Sagrat Cor, exercí sobretot a l'Hospital de Nens Pobres, de Barcelona, cosa que li permeté escriure un "Tratado de Cirugía de la Infancia" (Barcelona, 1901). Per fer el doctorat, anà a Madrid el 1898 i, aprofitant l'estada, es presentà a unes oposicions a una càtedra de cirurgia. No obtingué la plaça, però el tribunal que el jutjava restà impressionat pels seus exercicis i li aconsellà que tornés en una ocasió més assequible. Aviat en tingué l'oportunitat perquè se'n convocaren unes per cobrir una vacant d'obstetrícia i ginecologia a Madrid. En guanyar-les, inicià una brillant carrera acadèmica i professional, que el dugué a ingressar a la "Real Academia de Medicina" de Madrid el 1908, de la qual fou president el 1928. A més, fou el tocoginecòleg de la Reina, assistint-la en tots els parts. L'agosarat Recasens ja havia realitzat aleshores la primera gastrectomia total feta a Espanya, abans de sortir de Barcelona.

Dr. Antoni Cortés Lladó. Nasqué el 1887 a l'antiga vila de Gràcia. Llicenciat a Barcelona, fou professor ajudant a les càtedres de Rusca i de Torres Casanovas. En un segon intent guanyà el 1918, per oposició, la càtedra de patologia quirúrgica de Salamanca, tot incorporant-se a la de Sevilla per concurs de trasllat l'any següent, pensant sempre arribar a Barcelona pel mateix mecanisme. Don Antonio, com així li deien a Sevilla, s'aclimatà allí, s'hi casà i guanyà un gran prestigi com a professor i cirurgià. Només tornà a Barcelona el 1963 per recollir el Premi Virgili que li atorgà la "Asociación de Cirugía de Barcelona", nom que es canvià el 1974 per l'actual de Societat de Cirurgia de Catalunya[7]. La Nacional (de Medicina) li concedí més tard un escó. Dos germans seus, també metges, Marius i Cristià, formaren part distingida de la plantilla de l'Hospital Clínic de Barcelona. En acabar la guerra civil, Cristià hagué d'exiliar-se a Mèxic, on gaudí de molta fama.

El cas del **Dr. Lleó Cardenal i Pujals** és ben diferent. Nasqué a Barcelona el 1878, fill del gran Salvador Cardenal i Fernández. Animat pel pare, estudià a Alemanya i a Suïssa amb Sahli, Kocher i Doyen. Precisament a Suïssa es llicencià com a metge el juny del 1903, essent el seu exercici qualificat d'excel·lent. El mes de setembre del mateix any tornà a passar l'examen a Barcelona, on obtingué idèntica qualificació, de manera que es convertí en un dels pocs metges a Espanya doblement llicenciats. Muntà un despatx a Barcelona i ajudà durant un temps el seu pare en la pràctica privada. No obstant això, ho deixà tot en un moment determinat i se'n va a Madrid, per exercir de cirurgià a l'Instituto Rubio.

[7] Balius Juli, R. i Martí i Pujol, R.-"Història de la Societat Catalana de Cirurgia". Barcelona Quirúrgica, 6, vol. 21, año 1977.

El 1900 obté per oposició una plaça de cirurgià a l'Hospital de la Princesa, on a més se li encarrega portar la consulta de vies urinàries. Aprofita l'avinentesa de trobar-se a Madrid, el 1905, per fer el doctorat, aportant la tesi " Contribución al estudio de la morfología de la sangre", que fou qualificada d'excel·lent.

Gairebé, no se'l pot considerar membre de l'Escola de Barcelona, de la qual se n'apartà molt aviat Amb certa sorna, algú comentà que "parece que en Barcelona no caben dos Cardenales". L'any 1913 culminà la seva carrera acadèmica, guanyant por oposició la càtedra de patologia quirúrgica de San Carlos. Fou rector de la Universitat de Madrid, president de l'Acadèmia de Cirurgia i membre de la "Real Academia de Medicina" de Madrid. En algunes de les seves publicacions s'atribueix la superació de l'antisèpsia propugnada pel seu pare, a favor de l'asèpsia, cultivada per ell [8, 9, 10].

Lleó Cardenal amb els anys es convertí en la gran "patum" de la cirurgia madrilenya, la qual cosa no impedí que fos perseguit per la dictadura franquista poc abans de la seva jubilació.[11] Mor sobtadament el 1960. La seva producció literària mèdica s'estén entre traduccions de tractats quirúrgics (a la primeria de la seva estada a Madrid)[12], comunicacions a congressos, amb una ponència al IX Congreso Nacional de Cirugía de Madrid, el 1932, ("Cirugía del esófago. La dilatación esofágica sin estenosis orgánica"), articles per a revistes, discursos a la Real Academia Nacional de Medicina, com ara: "Ensayos de Rejuvenecimiento", el 1923, tot seguint les pautes de Voronoff, amb qui havia fet amistat. Assumí el 1918 la direcció del "Diccionario terminológico de Ciencias Médicas", publicat per Salvat, en el qual col·laboraren alguns professors catalans, com A. Pi-Sunyer, Tapia i Turró, entre d'altres.

Formant part de la cohort de catedràtics catalans afincats fora de Catalunya, tenim encara una figura històrica important de la cirurgia espanyola, precisament l'antecessor de Lleó Cardenal a la càtedra de Madrid, el **Dr. José Ribera Sans (1852- 1912)**. Nascut a Tivissa, Tarragona, el 1852, no se'l pot considerar, però, membre de l'Escola Catalana, ja que orfe als 15 anys se n'anà a viure amb un oncle a Almeria; cursà medicina a Granada, llicenciant-se el 1876 i doctorant-se el 1877 amb la tesi "Toxemia quirúrgica". Catedràtic per oposició de Patologia Quirúrgica a Madrid el 1889, succeí el professor Juan Creus i Manso, de qui fou ajudant quan aquest era catedràtic a Granada (de 1854 al 1877) abans de traslladar-se a Madrid. Tot i la seva gran vàlua tècnica i abundància i qualitat de llurs publicacions, acabem aquí la seva referència, pel dèbil encaix amb la nostra comunicació.[13]

[8] Sierra García, Ant.- "Vida y obra del profesor León Cardenal Pujals". (tesi doctoral). Univ. Complutense de Madrid; llegida el 30-7-71.

[9] Winau, R. en:"Crónica de la Medicina". Plaza i Janés, Barcelona, 1993.

[10] Danon i Bretos, J.- "De la Antisepsia a la Asepsia en la obra de Salvador Cardenal". Medicina e Historia, nº 61, 1996. (3a época).

[11] Granjel, Mercedes.- "La represión de la masonería en las Facultades de Medicina españolas tras la Guerra Civil". En: *La Medicina en el siglo XX*. Málaga. Sociedad Española de Historia de la Medicina, 1998: 303-310.

[12] Vázquez-Quevedo, Fco.-"La Cirugía en España. Enseñanza institucionalizada, corrientes científicas, escuelas, técnicas y protagonistas". Iatros Edicions, S.L. Barcelona. 1994: 126.

[13] Garcia Tornel i Carrós, L.-"La Cirugía Española en el s. XIX". Discurs d'ingrés a la R.A.M.B. Barcelona, 1948.

Una segona variant del ball de càtedres és la vinguda de professors forans per ocupar places de cirurgia a Barcelona. En el període que ens hem fixat, la més pregona la trobem en la personalitat d'**Antonio Morales Pérez**. Nasqué a Álora, Málaga, l'any 1848 i morí a Barcelona el 1930. Home força viatjat, guanyà per oposició una cobejada plaça de cirurgià a l'Hospital de la Princesa a Madrid, però, després de servir com a capità a la guerra de Cuba, el 1876 opositá amb èxit a la càtedra, llavors anomenada d'Anatomía Topográfica y Quirúrgica, Apósitos y Vendajes de Barcelona. Ingressà a l'Acadèmia de Medicina de Barcelona. Ideà un aparell per administrar èter d'una forma més adient que fins aleshores (la termoeterització), que perfeccionà més tard.[14] Aportà col·laboracions a diverses revistes, sobretot a la Revista de Ciencias Médicas, Gaceta Médica Catalana, etc. Publicà un "Tratado de Operatoria Quirúrgica", en dos volums (el 1881), que fou durant molts anys el text oficial per als seus alumnes. Dirigí la "Clínica de la Casa de Salud de Nuestra Señora del Pilar", de la qual redactà el Reglament; així mateix, elaborà un butlletí periòdic.[15] Un discurs pronunciat en la Universitat en ocasió de una inauguració de curs tractava de "el cáncer como plaga social". Un fill seu, Antonio Morales Llorens fou professor auxiliar de cirurgia, essent durant períodes perllongats l'encarregat del curs.

D'arrels netament catalanes, però procedents de càtedres no quirúrgiques, obtingudes en oposicions precedents, tenim diversos casos, alguns dels quals fregant el límit inferior de la nostra comunicació. Són aquests: **Gil Saltor i Lavall,** nascut a Maçanet de la Selva el 1862. Llicenciat a Barcelona el 1882 i doctorat a Madrid el 1883.[16] Obtingué per oposició el 1889 la càtedra d'histologia i anatomia patològica de València, que permutà 3 mesos després per la d'anatomia general de Sevilla; per concurs passà a explicar una altra vegada histologia i anatomia patològica a Saragossa (1890). Nou trasllat a Barcelona amb la mateixa assignatura (1892), si bé, el 1894, el trobem ensenyant patologia quirúrgica. Va morir el 1907.

La seva activitat operatòria fou minsa, però la literària mèdico-quirúrgica fou important, per les traduccions de tractats força actuals en aquell temps, del francès i de l'alemany, com ara: el "Tratado elemental de Cirugía i Técnicas operatorias" de Chalot i Cestan; "Diagnóstico quirúrgico" de Duplay; "Tratado de Sifiliografía" de Lang; "Disección" de P. Angel; "Tratado de terapéutica postoperatoria" de P. Reichel, "Diagnóstico y tratamiento de las enfermedades del estómago" de Gaston Lyon; i el "Tratado de Cirugía Clínica y Operatoria" de von Bergman-von Bruns-von Mikulicz, col·laborant a més en l'obra de Peuzoldt.

El cas d'**Enrique Madrazo i Azcona** és interessant perquè essent catedràtic per oposició de patologia quirúrgica de Barcelona el 1884, renuncià a la càtedra per les males condicions higièniques de les sales d'operacions, però no li fou acceptada la dimissió fins al 1888. El cas és que, retirat a la seva vila natal, Vega de Pas, a Santander, hi muntà un sanatori quirúrgic, on triomfà com a cirurgià, obtenint resultats no

[14] Hervás Pujal, C. i Cahisa Mur, M.-"Análisis histórico de una técnica anestésica: la termoeterización". En: *La Medicina en el siglo XX*, Soc. Esp. de Hist. de la Medicina. Málaga, 1998.

[15] Marí i Balcells, V. J.-"Clíniques privades a Barcelona a les darreries del s. XIX." Gimbernat, vol. XXXIII. Barcelona 2000: 174.

[16] Calbet i Camarasa, J. M. i Corbella i Corbella, J.- "Diccionari Biogràfic de Metges Catalans", Barcelona, 1983, en 3 volums.

igualats en la resta de l'Estat. Creà un segon sanatori a Santander, deixant l'inicial; i més tard , un tercer, a Alacant. Finalment, tingué ocasió de fer-se dramaturg, cosa que el perdé, perquè les seves obres solien ser anticlericals i crítiques amb el poder. Això no era pas acceptable el 1936 a Santander, tot deslliurant-se pels pèls de ser afusellat (perquè tenia 86 anys aleshores), però fou institucionalitzat a Valdecillas on morí 6 anys després.

Una situació que dins del nostre esquema podríem qualificar d'"ambidextre" és la d'aquells catedràtics que passaren per Barcelona, procedents d'un altre districte, per anar a parar a la Universitat de Madrid. De fet, en el període que estudiem només en tenim un exemple, tot i que el canvi fou anterior al 1900. Es tracta del Dr.**Luis Guedea y Calvo**. Havia nascut a Calatayud el 1860; el 1890 guanyà una càtedra de cirurgia a Cadis; el 1893 la pot traslladar a Barcelona ; el 1895, a Saragossa (explicant Obstetrícia i Ginecologia) i, per fi a Madrid (1896) on ensenyà patologia quirúrgica, aconseguint una alta consideració tant en la docència com en la pràctica. Publicà uns "Apuntes de Patología Quirúrgica" que serviren d'obra de text. Ingressà en la Real Academia de Medicina el 1908, pronunciant un discurs sobre "el shock". Va morir als 56 anys.

Un pas temporal per altres aires i altres càtedres –catalans de soca-rel (eren de Badalona) i formats científicament aquí, per tornar finalment a la Facultat de Barcelona–, caracteritza els germans **Joaquim i Antoni Trias i Pujol**. El primer (1887-1964) va estudiar (i s'hi llicencià) alhora medicina i farmàcia. Es doctorà en medicina amb la tesi "La importancia de los lipoides en Biología" (1910).

Anà a Viena, al Servei de Böhler i, en tornar, es féu metge militar, actuant al Marroc de 1911 al 1913. Essent capità de Sanitat, obté per oposició el 1915 la càtedra de Tècnica Anatòmica de Granada , aconseguint després el trasllat a Saragossa (1918) per a ocupar la d'anatomia topogràfica i, per últim, l'any següent la del mateix nom de Barcelona; el 1926, canvia aquesta càtedra per la de terapéutica quirúrgica, també de Barcelona. Entre altres distincions, fou president de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques i cofundador de la "Revista de Cirugía de Barcelona" (que es publicà en castellà per consell de Manuel Corachan, que volia una difusió superior a la que hagués tingut en català) i del "Butlletí de la Societat de Cirurgia de Barcelona". A més de les nombroses publicacions, cal recordar-lo pel recolzament que donà als seus deixebles Jimeno Vidal, a qui envià a Viena amb Böhler per posar-lo al día en cirurgia ortopèdica, i Josep Miguel Martínez, que dirigí a Oxford amb Mackintosh, per actualitzar-se en anestèsia.[17]

Antoni Trias i Pujol (1891-1970). Es llicencià en medicina a Barcelona l'any 1914. Fou catedràtic de patologia quirúrgica per oposició a Salamanca, l'any1920; passant per trasllat a Barcelona el 1927, succeint Ramon Torres i Casanovas. Fou membre del Patronat de la Universitat Autònoma (entenia l'autonomia com independència directa de l'Estat, però també de la Generalitat). Fou un pioner entre nosaltres de la cirurgia pulmonar, de la vascular i de la neurocirurgia, esperonant-hi diversos deixebles, ajudant-los a practicar-les i desenvolupar-les (Caralps, Martorell, Corachan Llort, respectivament). Sofrí presó pels fets d'octubre del 34, i s'hagué d'exilar (el 26 de gener del 39), traslladant-se a Bogotà, on li oferiren una càtedra. Té un gran nombre de publicacions.

[17] Miguel i Martínez, J - "El nuevo inhalador anestésico O.M.O. Anales del Instituto Corachan. Vol.1, nº 1. Barcelona, 1941, pp. 47.

Cirurgians formats a Barcelona i radicats en llocs d'Espanya o de l'estranger, i viceversa

Aquest capítol serà breu, si deixem a part l'èxode postbèl·lic, que no es dirigí precisament a àmbits peninsulars i del que parlarem en un altre racó. Aquí també ens referirem a cirurgians formats en altres llocs i que s'instal·laren aquí.

Entre els primers, esmentarem el basc **Abilio Saldaña Larraínzar**, amb família radicada a Barcelona. Havia treballat en el Servei d'Enric Ribas i Ribas i prengué part en la ponència "Tècnica en el tractament quirúrgic de la colelitiasi" dins el V Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana, celebrat a Lleida el 1923. Oposità a una càtedra de cirurgia a Salamanca, però no l'obtingué, cosa que el decidí a traslladar-se a Bilbao. Allí féu una gran carrera, concretament en el Santo Hospital Civil de Basurto, ja que sota la direcció del cirurgià Enrique Areilza, entre 1918 i 1926, s'hi crearen tres seccions de Cirurgia, ocupant Saldaña la marcada amb la lletra B. En temps de la República es constituí la Universitat Autònoma del País Basc i l'Hospital es convertí en la seu de la Facultat de Medicina; Saldaña passà a ser catedràtic de Patologia Quirúrgica II, mentre durà aquell règim. Abilio Saldaña es jubilà el 1963. Fou també un dels fundadors, l'any 1935, de la "Asociación de Cirujanos Españoles".[18]

Josep Blanc i Fortacín, (1878-1951) nascut a Barbastro, es formà a l'Hospital de la Santa Creu, a Barcelona, com a cirurgià i traumatòleg. Es traslladà a Madrid, on arribà a ser agregat de la càtedra de patologia quirúrgica d'aquella Facultat; actuà també a l'Hospital de la Princesa i va escriure un "Tratado de Traumatología y Fracturas".

Un cas interessant, per constituir l'arrel d'una especialitat tot just embrionària a Espanya, és el del metge alemany **Hubert Desselaers**, el qual durant la I Guerra Mundial i exercint com a oficial fou capturat en el territori de Rio Muni on arribà fugint del Camerun, llavors alemany, perseguit pels francesos. Després de ser internat en un camp de presoners en Miranda de Ebro i alliberat després, es radicà a Barcelona, on es casà amb una catalana. Obeint a una vocació latent, es traslladà a Berlín, on seguí els cursos del professor von Joseph, un dels precursors de la cirurgia plàstica. En tornar, posseint un títol oficial de cirurgià plàstic, que aquí ningú tenia, assistí, com agregat, al Servei del Dr. Corachan de l'hospital de Sant Pau. Publicà diversos articles en revistes de medicina espanyoles [19]. En Barcelona viuen encara descendents seus. Desselaers morí a Krefeld (Alemanya) on s'havia traslladat amb la família, poc abans de la nostra guerra civil.

Un metge català que havia seguit una trajectòria de formació comparable fins a cert punt a la de Lleó Cardenal, fou **Joan Marimon i Carbonell** (1883-1939). Nasqué a Puerto Rico, de pares catalans; es llicencià a Barcelona el 1905 i es doctorà a Madrid amb la tesi "Estudio quirúrgico de los linfáticos del cuello" i més tard a Berlín amb una altra, que traduïda de l'alemany tractava de l'acció electromotriu a la fibra muscular de l'intestí dels mamífers, la qual tesi rebé la qualificació d'exímia. Més tard, marxà a

[18] Carreras Panchon, A.- "La Asociación española de cirujanos 1935-1992).Origen y evolución de una sociedad científica". Cirugía Española. Vol. 52, nº 5, nov. 1992, pp. 319-341.

[19] Marí i Balcells,V. J., Marí i Suárez,V. M. i Musolas i Juncosa, A.-"Els inicis de la Cirurgia plàstica a Catalunya". Gimbernat, 1994, XXI: 163-178.

Berna, on fou durant dos anys ajudant de Kocher. De retorn a Barcelona fou metge auxiliar del Servei d'Anatomía Topográfica y Operaciones del Dr. Morales Pérez, i quan a l'hospital del Sagrat Cor es creà un segon servei de cirurgia el 1928 n'ocupà la plaça de cap (mentre Cardenal seguia al front del primer Servei). El 1916 havia traduït de l'alemany el "Tratado de Técnica Quirúrgica" de Schmieden. Tot i efectuant gastrectomies i altres operacions agosarades per l'època, se'l coneix més bé per les nombroses tiroidectomies realitzades amb bona fortuna, mereixent amb raó la consideració de pioner espanyol de la cirurgia endocrina. Col·laborà en diverses revistes alemanyes i espanyoles.[20]

Una variant de l'intercanvi cultural la constitueix la vinguda d'estudiants i de metges forans als cursos superiors i monogràfics desenvolupats per la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona. Sembla que el nivell d'aquests cursos era molt elevat, fins i tot potser massa, per als cirurgians immersos en l'exercisi quirúrgic assistencial.

Sabem que hi havia també cursets adaptats a aquestes finalitats menys ambicioses i que desenvoluparen els professors Joaquim i Antoni Trias Pujol a la Facultat i els qui serien més tard professors "lliures" Manuel Corachan i Enric Ribas i Ribas. Es així que en un número de la revista "Ars Medica" de l'any 1925 trobem anuncis de cursos per a postgraduats, com l'organitzat per **Corachan** a l'Hospital de la Santa Creu, amb col·laboradors com V. Company, J. Prim, J. Trueta, J. Julià, J. Pi-Figueras, J. Civit i M. Maldonado. Cada curs durava 2 mesos, fixant-se l'extensió de cada tema, que contenia una part doctrinal i clínica i una secció experimental i pràctica. Pràctica no els en faltava certament. **Ribas i Ribas** havia fet l'any 1905 la primera sutura cardíaca de què es té notícia a Espanya[21] en una ferida per arma blanca. El 1907 a Madrid, José Ortiz de la Torre, aleshores professor agregat de patologia quirúrgica, féu davant de tot el Claustre (que estava reunit en ocasió d'unes oposicions) una sutura cardíaca en una ferida per un cos estrany (un vidre). Els metges locals li concediren, però, la primacia hispana[22].

Després de la guerra civil, Pi Figueras, Soler-Roig i, més tard, Puig la Calle feren cursos amb aquest caràcter, però tractar això supera els límits que ens hem imposat en el nostre estudi.

D'altra banda, tenim constància de professors i catedràtics que havien estudiat a l'estranger en aquest període, com Joaquim Trias i Pujol, que féu estudis a Berna (anatomia i disecció amb Strasser, pensionat per la Junta d'Ampliació d'Estudis) i, més tard a Viena (amb el traumatòleg i cirurgià ortopèdic Böhler). A Böhler precisament li recomanà més tard el seu deixeble Francesc Jimeno Vidal. Com ja hem assenyalat més amunt, Lleó Cardenal havia fet estudis amb Kocher, a Zuric (també el seu pare, Salvador Cardenal, havia realitzat, en una època anterior, alguns pelegrinatges científics, que no concretarem aquí). També Corachan, interessat per la cinematització dels monyons dels amputats, prengué contactes amb cirurgians ortopèdics alemanys.

[20] Agustí i Peypoch, J.- "Historia del Hospital del Sagrado Corazón (1879-1980)". Fundació URIACH 1838. Barcelona, 1992.

[21] Fuentes Sagaz, M.de.- "El doctor Ribas i Ribas y la 1ª sutura cardíaca en España". Gimbernat, 1995, vol. XXIV: 149.

[22] Vázquez Quevedo Fco.- Loc. cit., p. 114.

Tanmateix, Soler-Roig seguí abans de la guerra civil un curs amb Sauerbruch, la protecció del qual li fou molt útil quan fugí de Barcelona en començar la guerra.[23]

No podem deixar de referir-nos a **José Goyanes Capdevila** (1876-1964). Nasqué, de mare catalana, a Montforte, Lugo. Deixeble d'Alejandro San Martín, fou professor auxiliar de la seva càtedra de cirurgia a Madrid. Va escriure uns "Apuntes de Patología Quirúrgica". Molt orientat com aquell per la cirurgia vascular, idcà l'anestèsia per via arterial. Ingressà a la Real Academia Nacional de Medicina (el 1918). Fundà l'Asociación Nacional de Cirugía el 1933, en sessió solemne a la qual assistiren eminents cirurgians de tot Espanya, com ara: Morales, Rementería, Martín Lagos, Corachan, Cortés Lladó i d'altres. En els seus últims temps tingué una vida social i cultura molt plena. Havia copresidit amb el Dr. Puig-Sureda el primer "Congreso Nacional de Cirugía" (el 1933).

Llibres de text utilitzats aleshores pels professors de Cirurgia de la Facultat de Medicina de Barcelona i per altres Universitats

En l'època que ens ocupa, circulaven els següents:

Angel, P.- "Disección".- Traduït per G. Saltor.

Arpal y Daina, F.- " Lecciones de Terapéutica Quirúrgica General". Zaragoza, 1890.

Argüelles López, R.- "Tratado de Patología Quirúrgica". Madrid, 1932.

Baltar Cortés, M.- "Resecciones intestinales". (Monografía), 1901.

Bartrina i Thomàs, J. M.- "Cirugía gástrica". Barcelona, 1918.

Bartrina i Thomàs, J. M.- "La sutura en Cirugía del sistema vascular". Madrid. 1911.

Bastos Ansart, M.- (1887-1973): "La bóveda plantar".

Bergman-Bruns-Mikulicz.- "Tratado de Cirugía Clínica y Operatoria", Traduït per Saltor y Lavall, Gil. (1900) Bibliographia Medico-Chirurgica, Madrid. 1927-1930.

Blanc i Fortacin, J.- "Tratado de Traumatología y Fracturas", Madrid.

Cardeanl i Fernández, S.- "Manual práctico de Cirugía antiséptica". 1880.

Cardenal i Pujals, LL.- "Tratado de Patología Quirúrgica General".

Cardenal i Pujals, Ll.- "Diccionario Terminológico de Ciencias Médicas". Madrid, 1918 (1ª edición), con los siguientes colaboradores: F. Aguilar, Azúa, Capdevila, Coroleu, Fernández Sanz, Márquez, Pi-Sunyer, Recasens, Salvat, Soler i Batlle, Tapia y Turró.

Cervera y Ruiz, Eulogio.- "Neurología quirúrgica". Madrid, 1903.

Cervera y Ruiz, E.- "Tres notas de Cirugía", Madrid, 1907.

Cervera y Ruiz, E.- "Metodología y principios generales de Clínica Quirúrgica". Madrid, 1883.

Chalot, V. i Cestan, E.- "Tratado elemental de Cirugía y Técnica operatoria", traduït per Saltor i Lavall, G. (6ª ed., 1920, Barcelona, pròleg de la 1a edició fet per Saltor).

Dank, W.- "Tratado de Patología y Clínica Quirúrgica", dirigit per W. Dank, 1924, escrit pels deixebles d'A. von Eiselberg. Traducció i pròleg de Lleó Cardenal.

Doyen.- "Tratamiento quirúrgico del estómago". 1895.

[23] Marí i Balcells, V. J.-"Apunts per a una biografia del Dr. Soler-Roig". Gimbernat. 2000, vol. XXXIV, pp. 225-240.

Duplay.- "Diagnóstico quirúrgico". Traductor: Gil Saltor i Lavall.

Forgue, Emile.-"Patología Quirúrgica". Traducció Torres Casanovas i revisat per Gil Saltor. Barcelona, 1920.

García-Camison y Domínguez, L.- "La Anatomía en la Cirugía de Urgencia", discurso ante la RAM. Madrid, 1906.

Garre, G.- "Tratado de Cirugía". Traduït per Lleò Cardenal. Ed. Salvat, 1924.

Goyanes Capdevila, J.-"Apuntes de Patología Quirúrgica (1908-1910).

Guedea Calvo, L. –"Apuntes de Clínica Quirúrgica". Madrid. 1916

Hochenegg, J. i Bokenheimer.-"Tratado de Patología Quirúrgica", en 5 tomos. Traduït de l'alemany per J. Núñez Giraldos, dirigit pel Prof. Guedea Calvo. Madrid, 1914.

Jeanbrau, E., Lecène. , P., Proust, B. et Tixier, L.- "Tratado de Patología Quirúrgica". Traducido por E. Ondiviela. Barcelona, 1925.

Keen, William.- "Cirugía" Obra revisada por León Cardenal. Madrid, 1911.

Kelly.- "Cirugía Abdominal". Traduït per R. Torres.

Larrú.- "Cáncer de Recto". Prólogo de León Cardenal. Madrid, 1946.

López-Ríos, F.-"Orígenes históricos de la Cirugía Gastrointestinal en España (1830-1914)". Ed. Univ. Complutense. Madrid. Tesi Doctoral.

Lozano Monzón, R. (1872-1934), catedrático de Zaragoza.-"Patología quirúrgica", en 3 toms. 1920.

Lyon, G.- "Diagnóstico y tratamiento de las enfermedades del estómago". Trad: Gil Saltor.

Madinaveita.- "Enfermedades del estómago". Madrid, 1910.

Madrazo y Azcona, E.- "Lecciones de Clínica Quirúrgica", apunts recollits pels seus deixebles Murillo Palacios i A. Simonena.

Malgaigne.- "Medicina Operatoria". Traducció Corominas i Sabater. Pròleg, Gil Saltor i Lavall.

Morales Pérez, A.- "Tratado de Operatoria quirúrgica".

Olivares Sexmilo, L.- (1881-1944) Catedrático de Madrid. "Patología Quirúrgica".

Olivares Sexmilo, L.- "Peritonitis tuberculosa"

Olivares Sexmilo, L.- "Fracturas de huesos largos".

Pagés Miravet, Fidel. (1886-1923)- "Anestesia metamérica". Zaragoza, 1921.

Pi i Sunyer, A. i Rodrigo Lavin, L.- "Fisiología", 1903.

Quijano López-Malo, C.- "Tratado de Operaciones Quirúrgicas". Valladolid, 1867.

Reichel, P.- "Tratado de Terapéutica postoperatoria". Traduït per Saltor.

Ribas i Ribas, E.- "Cirugía Biliar". Barcelona, 1918.

Ribas i Ribas, E.- "Tratamiento quirúrgico de la úlcera gástrica". Barcelona, 1920.

Ribera y Sans, J.- "Cirugía del estómago". Madrid, 1907.

Ribera i Sans, J.- "Estudios clíncos de Cirugía infantil". Madrid, 1886.

Ribera i Sans, J.- "Clínica quirúrgica general". Madrid, 1916.

Ribera i Sans, J.- "Elementos de Patología quirúrgica general". 1900.

Ribera i Sans, J.- "Estudios monográficos de Cirugía española". 1916 (póst).

Rusca i Doménech, F.- "El círculo vicioso en la gastroenterostomía". Madrid, 1903. (Tesi doctoral).

Sahli, H.- "Tratado práctico de Métodos de Exploración Clínica". Viena 1903. (3ª ed. Alemanya, traducció i pròleg de Lleó Cardenal).

Sultan, Georg.- (original en alemany): "Atlas manual de Cirugía especial o de las Regiones", en 2 toms. Traduït per Juan Orfila (Montevideo). 1910-1913.

Tillaux, T.- "Tratado de Anatomía Topográfica aplicada a la Cirugía". Traduït per Torres Casanovas, que escrigué també el pròleg.

Tillmans, Hermann (de Leipzig).-"Tratado de Cirugía General y Especial", traduït de l'alemany per Emilio Mira. Barcelona, 1930, en 3 toms.

Trias Pujol, Ant.-"L'ensenyament de la Medicina en la nova Universitat Autónoma de Barcelona (1934)".

Urrutia y Gueretxa, L.- (1876- 1930), de San Sebastián. "Estómago, Hígado e Intestino", en 3 toms (1921, 1923, 1925).

Revistes de Cirurgia, comunament assequibles en Facultats de Medicina d'Espanya, en la època estudiada

Abeja Médica, La. (Barcelona)
Anales de Medicina; on publicà F. Rusca Doménech en 1909
Annals de l'Acadèmia i Lab. de Ciències Mèdiques
Ars Médica.
Butlletí de la Societat Catalana de Cirurgia
Cataluña Médica
Clínica y Laboratorio
Gaceta Médica Catalana
Gaceta Médica Española
Gaceta Sanitaria de Barcelona
Independencia Médica, La
Medicina y Cirugía (hi publicava Torres Casanovas). Durá 6 mesos
Progresos de la Clínica, Los
Revista de Ciencias Médicas
Revista de Cirugía de Barcelona; fundada i dirigida pels germans Trias Pujol
Revista Española de Medicina y Cirugía
Revista Iberoamericana de Ciencias Médicas
Revista Médica de Barcelona
Revista de Medicina y Cirugía (1889-1936)
Revista de Medicina y Cirugía práctica (fundada por Àlvar Esquerdo)
Semana Médica, La
Sentido Católico de las Ciencias Médicas, El
Siglo Médico, El

A finals del segle XIX eren Salvador Cardenal, Antoni Raventós i Àlvar Esquerdo els operadors més coneguts pel públic i cap d'ells era catedràtic (només ho fou amb caràcter "honorari" Cardenal i això el 1920, a les darreries de la seva vida). Al començament del segle XX, el prestigi màxim, força perllongat per cert, el gaudiren Enric Ribas i Ribas, Joan Puig-Sureda i Manuel Corachan, que per fi accediren al professorat amb l'arribada de la Universitat autònoma, l'any 1934: amb caràcter de lliures, Ribas i Corachan, i d'agregat, Puig-Sureda.

Cirurgia experimental
Formació fisiològica d'alt nivell pel cirurgià ambiciós

Per arribar en el camp de la cirurgia a la màxima altura possible, educadors com Corachan[24] i altres de més recents[25] cregueren convenient que el candidat passés un període en un Institut de Cirurgia Experimental i no tant per iniciar una carrera d'investigador com per adquirir una formació fisiològica, a diferència del clàssic i exclusiu ensinistrament anatòmic. Avui dia, en els congressos es reserven taules o seccions destinades a medicina o cirurgia experimental. Potser aquesta preparació fóra extensiva a grups limitats, però no tan selectius com es podria deduir d'aquesta lectura.

En el període que ens ocupa, hi havia a Barcelona tres institucions d'aquest tipus, fins a cert punt relacionades i coordinades. Eren aquestes:

1. El Laboratori Municipal del Parc. Les investigacions hi voltaven entorn de la microbiologia i de la immunitat local i general. El patrocinava l'Ajuntament de Barcelona i el dirigia el Dr. Turró.

2. L'Institut de Fisiologia. Creat entre 1920 i 1921. Depenia de la Universitat de Barcelona i el dirigia el professor August Pi i Sunyer. Nomenat catedràtic de Fisiologia a Sevilla, l'any 1918 , hi renuncià per mantenir el caliu de la llavors nova referència científica. El segon responsable era Jesús Bellido i Golferichs, que havia guanyat la càtedra de Fisiologia de Saragossa el 1914 i passat a la de Granada el 1918. Llavors demanà l'excedència (el 1920), per integrar-se a l'Institut. Des del 1923 i durant un temps ensenyà Terapèutica a Barcelona, assignatura de la qual finalment fou catedràtic l'any 1928.

3. La Societat de Biologia de Barcelona; considerada una filial de l'Institut d'Estudis Catalans, que havia fundat el 1907 Enric Prat de la Riba. Fou instal·lada en un departament de la Facultat de Medicina. Fou important la publicació dels treballs d'aquesta institució (denominada, quan finalment es reconstituí molt després de la guerra civil i amb grans patiments, "Societat Catalana de Biologia").

La brillantíssima labor col·lectiva desenvolupada per aquests mestres en relativament poc temps no és comparable amb la realitzada amb anterioritat en el nostre país i potser en molts d'altres.

[24] Corachan, M.- Conferència pronunciada el 16-X-1939 en el paranimf de la Universidad de los Andes, Mérida, Venezuela. (Publicada més tard en la Revista F. M. de Bogotà, 13:106-120, 1944). Hi diu: "...El cirujano perfecto de hoy ha de ser un buen anatómico, un buen disector, pero añadiendo a ello una práctica y orientación fisiológica y fisiopatológica lo más perfecta posible; esto sólo puede obtenerse conjuntamente en la clínica humana y en los Institutos de Cirugía Experimental, donde además perfeccionará su habilidad manual, su adaptación o inventiva instrumental, donde pondrá a prueba su espíritu de investigación, de modificación de técnicas y, finalmente, iniciarse y perfeccionarse en alguna de las ramas de la cirugía humana, tan extensa que se hace indispensable la especialización, después de haberse entrenado en las generalidades".

[25] Domingo Pech, J.- "Ideas para una concepción dinámica de la Cirugía experimental". *Comentaris de Cir. Experimental*, nº 1, 1995.-Public. por SAT: "La necessitat d'un Institut de Cirurgia Experimental ha experimentat una variació notable des dels temps de Corachan; l'experimentació actual té menys per objecte ensinistrar el cirurgià, per donar-li posteriorment una habilitat en la seva pràctica humana, que la innovació i la correcció d'algunes idees errònies. En definitiva, fer més un cirurgià "sapiens" que "habilis".

Del grup arribaren a catedràtics, a més de l'esmentat Bellido: Santiago Pi-Sunyer, germà petit d'August (guanyà la de Fisiologia de Saragossa el 1923). Durant la guerra civil s'incorporà a la facultat de Barcelona, exiliant-se després a Panamà, on també ocupà una càtedra de la mateixa assignatura. Josep Puche i Alvarez, de Lorca (Múrcia): guanyà la de Fisiologia de Salamanca, l'any 1929, després de una intensa col·laboració amb l'Institut, amb Pi-Sunyer. Obtingué el trasllat a València el 1930. El 1939 s'exilià a Mèxic.

Seguint la nòmina de catedràtics sorgits de la "incubadora" de l'Institut de Fisiologia trobem un altre Pi-Sunyer, Jaume, fill d'August, qui, molt ben format en investigació i docència, guanyà la càtedra de Fisiologia de Santiago el febrer del 36. Exiliat als EEUU, seguí allí la via universitària. Entre els components destacats del gran grup de fisiòlegs ens fixarem en els tres que tingueren un paper més destacat en el domini de la cirurgia. Joan Puig-Sureda, que estudià de forma experimental (per a l'aplicació dels resultats a l'home) la sutura intestinal. Francesc Domènech-Alsina: s'aplicà a l'estudi del shock, tant del quirúrgic, com d'altres orígens; així mateix s'ocupà de la raquianestèsia; a més, fou un excel·lent cirurgià, que escrigué amb Manuel Corachan un llibre de Cirurgia d'Urgències, amb una segona edició, molt ampliada, de la qual fou l'únic autor. Antoni Trias i Pujol es va ocupar d'estudiar el pneumotòrax experimental, estudi que cal agregar a la producció clínico-quirúrgica de la seva càtedra.

El caràcter del nostre treball no ens permet aprofundir més en aquest capítol, però assenyalarem els col·laboradors més importants d'aquestes institucions que encara no hem esmentat:

Francesc Duran i Reynals ("factor de difusió"; factors oncogènics)[28]; Manuel Duran i Matas (bioquímica), mort prematurament al EEUU; Pere Domingo i Sanjuan; Rossend Carrasco i Formiguera (estudis sobre insulina i diabetis); Albert Folch i Pi, (estudis farmacològics); Jordi Folch i Pi (estudis de lípids); Leandre Cervera i Astor, estudiós del funcionalisme del pàncreas i de la glàndula tiroidal; i Cèsar Pi-Sunyer (farmacèutic), entre d'altres.

Unes inquietuds paral·leles es produïren a Madrid per aquell temps. Amb la finalitat de donar més suport a la ciència, seguint les idees de la Institución Libre de Enseñanza, creada pels intel·lectuals Francisco Giner de los Ríos, Manuel B. Cossío i el secretari, José Castillejo, es fundà la "Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas" (JAE). La finalitat aprovada era poder atorgar pensions per estades a l'estranger, fer programes d'investigació i assajos pedagògics. Aquestes pretensions es concretaren en aquestes tres realitats: 1) el "Centro de Estudios Históricos"; 2) la "Residencia de Estudiantes" i 3) l'"Instituto Nacional de Física i Química". En la residència d'estudiants es muntà un Pavelló de Laboratoris, on treballaren Juan Negrín i Pío del Rio Hortega i on donaren els seus primers passos científics Severo Ochoa i Francisco Grande Covián.

Antoni Roca Rosell reuní en un article (*Científicos catalanes pensionados por la JAE*) els beneficiats de casa nostra amb beques de la Junta[26], seleccionats després de proves

[26]Roca Rosell, A.-"Científicos catalanes pensionados por la Junta para ampliación de Estudios", pgs. 349-379 del T. II de: *"1907-1987. La junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas 80 años después"*. Coordinador: José Mª Sánchez Ron. Ed.: Consejo Sup. de Investigaciones Científicas. Madrid, 1988. Cita els següents beneficiats metges en el període estudiat: Ardévol i Miralles, E., Bofill i Deulofeu, J., Gil Vernet (Emili), Córdoba Rodríguez, J., Raventós i Pijoan, J., Trias i Pujol, Jaume, López i López, Gaietà.

que no tots superaven, tot i que Cajal sostenia[27] en 1918 que "muchos beneficiados con pensiones de la Junta son catalanes". Si bé no hi hem trobat el nom de cap cirurgià-operador de l'època, sí que hem reparat en dos científics que d'alguna manera han tingut un paper en l'evolució de la cirurgia: són aquests: Francesc Duran Reynals, conegut sobretot pel descobriment del "factor de difusió" (la hialuronidasa) i l'estudi dels virus oncògens[28]; i Rossend Carrasco i Formiguera, que aconseguí pels seus mitjans obtenir insulina i aplicar-la a un pacient dos mesos després que ho haguessin fet els seus descobridors nord-americans Banting i Best en el laboratori de Macleod. L'obtenció de la beca de Carrasco per anar primer a Alemanya i més tard als Estats Units a expenses de la JAE fou gairebé tan rocambolesca com la de la insulina.

Allunyant-nos un moment de la qüestió quirúrgica, anotarem aquí una col·laboració institucional entre l'Institut d'Estudis Catalans (patrocinador, com hem dit abans, de la Societat Catalana de Biologia) i la Junta de Ampliación de Estudios (centrada a Madrid, com sabem) l'any 1910, que es concretà en la fundació de la "Escuela Española de Roma". Afegirem que August Pi-Suñer fou nomenat llavors vocal de la JAE, una distinció molt honorable.

No seria just ignorar que a Madrid funcionava el Instituto de Patología Médica del professor Marañón, on s'efectuaren treballs importants de medicina experimental sobretot de la fisiologia de les glàndules de secreció interna. Els valencians Almela Guillén i Collazo investigaren en aquella institució i també es relacionaren amb el professor Puche que, com sabem, a la vegada no sols hi tenia relació, sinó que estava integrat en l'Institut de Fisiologia de Barcelona. Ves per on!, les tres capitals gaudiren d'una fructífera i científica relació: Barcelona, València i Madrid[29].

Si ens quedés algún dubte sobre la influència de les bases fisiològiques de la cirurgia, només caldria referir-nos als treballs tan nombrosos sobre el tema del shock signats per F. Domènech Alsina i publicats a "Treballs de la Societat de Biologia" [30] i en altres revistes[31] que ja circulaven abans de la guerra civil. Altres autors de la mateixa època i de bona formació acadèmica també s'ocuparen d'aquest assumpte[32, 33, 34]

[27] Ramon y Cajal, S.- "Carta en contestación al II Congreso Universitario Catalán", 1918.

[28] Casals, Jordi.- "Significado y trascendencia de la obra científica de Duran Reynals". Primer Symposium Duran-Reynals, Barcelona, 1973.

[29] Lloret Pastor, J.- "Aportació valenciana a la fisiología durant la II República". Actes del IX Congrés Nac. d'Hist. de la Medicina. Zaragoza 1989: 991-1.000.

[30] Domènech-Alsina, F.- "Estudi del xoc provocat per la irrigació peritoneal hipertònica". Treballs de la Soc. de Biologia, 1932: 305-313. "Estudis sobre la fisiopatologia del xoc. Sensibilitat a l'adrenalina en diferents formes d'hipertensió". Loc.cit. 1933: 286-299 - 6 làm. "Fisiopatologia dels estats de xoc". Loc. cit.1934: 75-138, 4 làm. "Les glàndules suprarrenals en el xoc". Loc. cit. 1934: 139-153, 11 làm.

[31] Corbella i Corbella, J.- "L'obra quirúrgica de Francesc Domènech i Alsina".- I. Congrés Internacional d'Història de la Medicina Cat., vol. II, 1970, pp. 300-306.

[32] Bosch i Avilés, Ll.-"Símptomes i tractament del shock quirúrgic i traumàtic". Annals Med., 1934, (9): 780-782.

[33] Caralps, A.- "El shock en cirugía de la tuberculosis pulmonar". Annals Med., 1934, (10): 888-890.

[34] Múños i Arbat, J.- "El shock en Obstetrícia". Annals Med. 1934, (10): 893-894.

La difusió de les investigacions efectuades en la Societat de Biologia era assegurada, d'altra banda, per la revista "La Medicina Catalana"; si més no, en el nostre àmbit lingüístic.[35]

Tesis doctorals de cirurgians catalans presentades a la Universitat Central (Madrid) en el període 1900-1939

Podríem considerar com a un "minitransvasament" la presència de doctorands catalans a Madrid, que hi anaven per optar al títol de doctor per la Universitat Central, tràmit obligatori en aquella època:

1901.- Guillem Ribas i Ribas- "Concepto de la analgesia por inyecciones intraraquídeas de cocaína". L'autor, que era germà d'Enric, el gran cirurgià de l'època, es dedicà a la ginecologia.

1903.- Josep M. Bartina i Thomas- catedràtic de Cirurgia. "Exploración renal".

1904.- Francesc Rusca i Domènech- catedràtic de Cirurgia. "El círculo vicioso en la gastroenterostomía. Variedades, causas, aspectos clínicos y patogenia. Modo de evitarlo".

1904.- Adolf Pujol i Brull- cap de Servei a Santa Creu. "Cirugía del Pulmón". Pujol es dedicà preferentment a la ginecologia.

1905.- Joan Marimón i Carbonell- cap de Servei a l'Hospital del Sagrat Cor. "Estudio quirúrgico de los linfáticos del cuello".

1905.- Lleó Cardenal i Pujals- "Contribución al estudio morfológico de la sangre". En aquell temps ja era cirurgià a l'Hospital de la Princesa de Madrid. Catedràtic de cirurgia per oposició, el 1913.

1906.- Joan Soler i Julià- cap de Servei de Cirurgia a l'Hospital de Sant Pau, però la seva principal activitat era la ginecologia. Ignorem el títol de la tesi.

1909.- Antonio Morales Llorens- catedràtic de Cirurgia en funcions i professor auxiliar numerari per oposició. Es desconeix el títol de la tesi.

1911.- Joaquim Trias i Pujol- catedràtic de patologia quirúrgica. "Lipoides y su importancia en biología".

1912.- Joaquím Danés i Torras- cirurgià privat a Olot, pioner de la cirurgia toràcica. "Cirugía de la tuberculosis pulmonar".

1916.- Joan Puig-Sureda i Sais - prof. auxiliar de patología quirúrgica per oposició; catedràtic de terapèutica quirúrgica, com encarregat de curs (1931). Catedràtic agregat a la Universitat Autònoma. "Los islotes de Langerhans y la diabetes pancreàtica".

1917.- Carles Soler i Dopff - professor auxiliar de patologia quirúrgica. "Valor comparativo de las reacciones de Wasserman, Ascoli y Weichardt en el diagnóstico de la sífilis".

1925.- Manuel Corachan i Garcia - cap de servei a l'hospital de la Santa Creu. "Mi experiencia en Cirugía gastroduodenal". Fou també professor lliure de cirurgia en temps de la 1a Universitat Autònoma.

[35] Colomines i Puig, J.-"La Societat Catalana de Biologia: un instrument de Cultura". I Congrés Internac. d'Hist. de la Med. Cat. Vol. IV: 355-361. Ens revela l'autor que la revista La Medicina Catalana, que dirigia Leandre Cervera, era l'únic portaveu de la Societat de Biologia. En foren membres honoraris a Madrid: Gustavo Pittaluga, Gregorio Marañón, Fco. Tello i Severo Ochoa.

1927.- Francesc Domènech i Alsina - professor auxiliar de patologia quirúrgica. "Estudio experimental y clínico de la anestesia raquídea sobre la movilidad intestinal".

1928.- Francisco Salamero Castillón - professor auxiliar, abans de la guerra civil. Quan acabà aquesta s'encarregà provisionalment de la càtedra de Cirurgia A. La tesi es titulava "Abscesos subfrénicos y su tratamiento".

1929.- Eduard Tolosa i Colomer - pioner de la Neurocirurgia Catalana. "Algunes consideracions sobre el diagnóstico diferencial de la enfermedad de Raynaud"

1930.- Fernando Martorell Otzet - ajudant de la càtedra de terapèutica i tècnica quirúrgica, que regentava el Dr.Puig i Sureda. Figura històrica de la cirurgia vascular. Ignorem el títol de la tesi.

1934.- Josep M. Mascaró i Porcar - dedicat a la lexicologia mèdica i a la poesia. "Equinococia pelviana". (Hi ha un resum en la Revista de Cirurgia de Barcelona)

1935.- Moisés Broggi i Vallés - fou professor auxiliar titular de patologia quirúrgica. "Fisiopatología de la inervación y función de los vasos sanguíneos".

Contactes personalitzats entre els cirurgians de l'Estat: congressos, conferències, reunions professionals d'altres tipus

Consta que els cirurgians prestigiosos d'un racò o altre de l'Estat, s'inscrivien fossin professors o no, en els Congressos Nacionals, per conèixer de forma directa els professionals que sobresortien pels seus èxits quirúrgics o per les novetats aportades, assajades i criticades per ells.

Les trobades personals en ocasió de reunions de semblant categoria tenien una gran importància com a forma d'adquirir coneixements pràctics. Diem "tenien", perquè en l'actualitat altres mitjans de comunicació són dominants en aquest sentit per la seva immediatesa. Els congressos, però, permeten contactes personals i el contrast i l'intercanvi ràpid d'opinions. Les taules rodones poden, potser, potenciar encara més aquestes particularitats.

En tot temps, els cirurgians, com altres professionals i intel·lectuals, han donat conferències fora del seu àmbit territorial d'actuació. Exemples: Corachan, tan sovint justament citat per la seva categoria com a metge i com a persona[36]. Així, en 1931, en el curs que dirigia el Dr. Salas, a València, pronuncià una conferència sobre "La anestesia en cirugía pulmonar". El mateix any i en 1934 donà una conferència en el "Instituto Madinaveitia" de Madrid[37]. En 1934, sobre "la gastritis en cirugía", en la Casa de Salud Valdecillas, de Santander. En els cursos del Dr. Ribas i Ribas i en els de Gallart Monés a l'hospital de la Santa Creu i Sant Pau era corrent la seva contribució. En 1934, parla a Bilbao (Hospital Civil de Basurto) sobre "Diagnóstico y tratamiento del cáncer de colon". A París, el 1932, exposa davant de la Société de Chirurgie Plàstique et Esthétique el tema dels "greffes tubulaires glisables dans les plasties cutanées".

[36] Marí i Balcells, V.J. "Manuel Corachan García, vida. Análisis crítico de su obra". Tesi doctoral, U.A.B.. Barcelona, 1981.

[37] Corachan, M."La estenosis rectal inflamatoria". Conferencia pronunciada en el Instituto Madinaveitia. Madrid, 1932. Aparegué una referència en Rev. de Cir. de Barcelona, 1932: 298-308.

Per la seva banda, Ribas i Ribas es prodigà més aviat en els congressos, especialment en els específics de cirurgia. També en altres en els que la cirurgia compartia temàtica amb altres camps de la medicina o la biologia. Assiteix, doncs, presentant comunicacions als Congresos Españoles de Cirugía, que es celebren a Madrid (II, 1908; III, 1910,on aporta sis treballs), però sobretot als de Metges de Llengua Catalana (I,1913, amb 4 treballs; en el II és un dels ponents:"Tractament del cranc",1917; en el III, que es féu a Tarragona, el 1919, fa dues aportacions; en el IV, a Girona, en fa cinc, dues de les quals es publiquen en forma de monografies; una ponència sobre la "litiasi biliar", un dels seus temes preferits, és la seva contribució al V, Lleida, 1923; també és ponent en el VI, 1930, a Barcelona; i fa el discurs inaugural en el VII, el 1932, a Palma de Mallorca). Participà també en els següents congressos: II i III de Cirugía a Madrid (1908 i 1910), en el d'Electro-radiologia de Barcelona el 1910 i al mateix any en el "I Congreso Español de la Tuberculosis", en el "I Congreso Nacional de Medicina", 1919, a Madrid; etc. Destacarem els Congressos Internacionals de Cirurgia: el de Londres, el 1923, i el de Varsòvia del 1929. En aquests l'acompanyaren els seus amics Corachan i Puig-Sureda.

Les dues personalitats assenyalades són només una mostra d'una corrua de cirurgians que, si la feina els ho permitia, no els feia mandra de desplaçar-se per difondre els seus coneixements o idees a altres ciutats o països. Es fa difícil seguir-los el rastre i més encara si no són els clàssics de Barcelona, raó per la qual deixarem aquí aquesta investigació.

Trobades de cirurgians catalans i espanyols en circumstàncies especials

La circumstància més especial que concebem en el període estudiat és, naturalment, la guerra civil. Pels metges, en general, i pels cirurgians en particular, la vida seva perillava en aquells moments, la fatiga els dominava; hi havia por, gana, misèria, manca de mitjans per a l'assistència als ferits. Tot i això, es feren descobriments útils per al progrés científic, i s'establiren lligams d'amistat i actes de gran valor i desprenniment.

Em remetré a quatre textos que analitzen amb força profunditat el tema en conjunt. Són aquests:

La contribució científica catalana a la Medicina i Cirurgia de guerra (1936-1939) de Felip Cid, Editat per la Fundació Uriach 1838 (Barcelona, 1996). A més de la relació pormenoritzada dels fets, hi ha referències a metges que, al meu entendre, mereixen una consideració especial, però que s'escapen de l'orientació del nostre treball.

Memòries d'un cirurgià de Moisès Broggi, (Edicions 62. Barcelona, 2001). Llibre autobiogràfic, molt ben escrit, interessantíssim, molt documentat.

Los médicos y la medicina en la guerra civil española. És una monografia editada pels Laboratorios Beecham i publicada a Madrid el 1986. L'autor del pròleg és el Dr. Domingo García Sabell; els 24 capítols parlen de metges, gairebé tots cirurgians, quasi tots amb responsabilitats militars en els hospitals d'avantguarda o de rereguarda. La major part correspon al camp republicà i els quatre últims episodis fan referència a diferents aspectes de l'exili. Tot i certes inevitables irregularitats entre els diversos capítols, el llibre és un document important en relació al tema.

Josep Trueta (1897-1977) en homenatge. Editat per "Fundació Barcelona" i patrocinat pel Col·legi Oficial de Metges de Barcelona. La 2a edició és d'abril del 1997. Hi

concorren 13 autors, alguns de tarannà polític; i hom diria que abasten totes les facetes de la personalitat de Trueta. Per si fos poc es presenta una bibliografia exhaustiva, dividida en fonamental i secundària, i aquestes en llibres i en publicacions periòdiques; i, finalment, una cronologia que podem qualificar de completa. Com a curiositat, cal esmentar un article-homenatge, de vuit pàgines, escrites en català (suposo que traduïdes) de Pedro Laín Entralgo, sota el títol de "Rèquiem per la Patologia General".

Per acabar, el fet més emblemàtic de les relacions hispano-catalanes en matèria de cirurgia en el període prebèl·lic fou sens dubte la constitució de la "Asociación Española de Cirujanos" que tingué lloc l'any 1934 a Madrid amb la presència i autoritat de metges importants de diverses ciutats de l'Estat[38]. En lloc destacat hi trobem el Dr. Corachan. El mèrit de l'autor de l'esmentada referència –el metge i historiador, A. Carreras Panchón–, rau entre altres coses a haver identificat els personatges de la històrica foto de la reunió, que, per cert, ja s'havia publicat en altres ocasions sense el peu de figura. Perquè consti, reproduïm ara els noms al·ludits: Morales, Rementería, Corachan, Goyanes, Martín Lagos, Cortés Lladó, Flores Palomar, Guzmán Ruíz, Herrera, Martín Santos, Sierra, Pérez Argete, Díaz, Pérez Serrano, Nogueras, García Diaz, Pugar, Saldaña y Ayestarán. Després de la contesa no fou fàcil la reconstrucció de la "Asociación...", però això és ja una altra història.

UNIVERSITAT DE BARCELONA
Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació
Biblioteca de Medicina

[38] Broggi, M.- "Memòries d'un Cirurgià". Barcelona, Edicions 62, 2000, pp. 152-158.